

УДК 343.141

ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ФОТОЗЙОМКИ, ЗВУКОЗАПISУ, ВІДЕОЗАПISУ ТА ІНШИХ НОСІЇВ ІНФОРМАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Віктор ПАВЛЮК,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The article is devoted the analysis of norms of criminal judicial legislation and other sources in relation to research of value in criminal realization of materials of photography, audio recording, videotape recording and other carriers of data (including electronic). A concept, place and value of materials of photography, audio recording, videotape recording and other carriers of data, is examined, as one of types of sources of proofs. The legal fixing and practical application of materials of photography, audio recording, videotape recording and other carriers of data, is determined in criminal realization, and also the comparative analysis of decision of this institute is conducted in different industries of current legislation.

Key words: proofs, materials of photography, audio recording, videotape recording, other carriers of data, criminal realization.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу норм кримінального процесуального законодавства та інших джерел щодо дослідження значення у кримінальному провадженні матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі електронних). Розглядається поняття, місце та значення матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації як одного з видів джерел доказів. Визначається правове закріплення та практичне застосування матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації у кримінальному провадженні, а також проводиться порівняльний аналіз визначення даного інституту у різних галузях чинного законодавства.

Ключові слова: докази, матеріали фотозйомки, звукозапис, відеозапис, інші носії інформації, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Новий КПК України містить багато новел, які до цього не були відомі кримінальному процесу, та змін, які суттєво вплинули на процесуальний порядок розслідування кримінального провадження. Такі зміни торкнулися і процесуальних джерел доказів. Документи як джерела доказів у новому КПК України поділяються на види, одним з яких є матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні). Даний вид джерела доказу не в повній мірі є дослідженим, що, безумовно, підкреслює його значимість.

Мета статті – аналіз норм чинного законодавства щодо дослідження місця матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації у кримінальному провадженні та внесення змін та доповнень для усунення розбіжностей у застосуванні чинного КПК в практичній діяльності суб'єктів доказування.

Розробкою питання щодо дослідження доказів та їх джерел у кримінальному процесі займалися такі науковці, як О. Батюк, А. Дубинський, Л. Карнеєва, Н. Карпов, В. Лисиченко, М. Михеєнко, Д. Письменний, С. Стахівський, М. Строгович, О. Татаров, Л. Удалова, О. Чувільов та ін. Проблемою можливості віднесення відеозапису до категорії доказу займалися такі

вчені, як С. Васильєв, К. Калиновський, С. Климчук, С. Колотушкін, Л. Ніколенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття і суті аудіо- і відеодокументів як доказів в кримінальному процесі пов'язано із з'ясуванням загального поняття доказу, із виявленням специфічних рис, що характеризують їх.

На Русі документи стали фігурувати в якості юридичних доказів лише з прийняттям Псковської Судної Грамоти 1397 року, яка в число документів включає рукописання, записи, грамоти і дошки (ст.ст. 14, 19, 30, 50, 72 та ін.). Надалі відбувається ділення документів-доказів на приватні і публічні [1, с. 201].

У середині XIX століття юристи стали приділяти все більше уваги визначенню документу з позиції кримінального судочинства; так, А.А. Жиленко під документом розумів «письмовий акт, складений у відомій формі і призначений засвідчити відомі правові стосунки і події», що мають правове значення [2, с. 563]. На обов'язкову ознаку писемності зверталася увага і в пізніших роботах, наприклад, такими ученими, як Н.Н. Полянський, Я.М. Яковлев, Т.Л. Сергеева, Б.С. Никифорова і ін.. Хоча з появою фотографії, кінозйомки і інших технічних засобів фіксації певних відомостей

або фактів усе звичніше, буденніше ставали поняття «фотодокументи», «кінодокументи», «аудіо- і відео документи». З урахуванням цієї обставини Н.С. Польовий одним з перших висловився за те, щоб розглядати документи не лише як інформацію, зафіксовану письмово, але і що міститься на інших носіях [3, с. 5-15].

До масового поширення науково-технічних засобів серед зарубіжних учених-процесуалістів також існувала думка про те, що документами є письмові носії інформації, які містять людську думку, зафіксовану за допомогою листа [4, с. 679]. А вже в 1961 році польський процесуаліст Т. Тарас відмічав, що під поняття документ повинна потрапляти інформація, що міститься не лише у формі письмових актів, але і в іншому виді, у тому числі і закріплена за допомогою технічних засобів [5, с. 186.]. Таких документів належать фото-, аудіо-, відео документи, а останнім часом їх перелік розширився за рахунок документів на електронних носіях.

Поняття документу з часом розширюється, змінюються форми їх зберігання і передачі, що зв'язано з розвитком науково-технічного прогресу і соціально-економічних стосунків, у тому числі пов'язаних з кримінально-процесуальною діяльністю. У праві в цілому і в кримінальному процесі зокрема документ відрізняють встановлені законом реквізити (друк, підписи уповноважених посадовців, штампи і так далі). Тільки документами підтверджується доказове значення встановлених фактів.

Саме у 80-ті роки, у міру розвитку інформатики, проявилось ширше уявлення про документ як матеріальний носій інформації. Прикладом тому може служити визначення документу Л. Карнеєвої, П. Лупинської, І. Тиричьова. На їх думку, «...документ – матеріальний носій інформації, в якому посадовець чи громадянин зафіксували відомості про обставини, що мають значення для справи» [6, с. 11].

Фактично з цих же позицій дає визначення документу Т.В. Авер'янова: «Під документом, – зазначає вона, – розуміють матеріально фіксоване відображення повідомлень людини про факти, що мають юридичне значення. У матеріальному праві (кримінальному, цивільному, трудовому, адміністративному та ін.) це будуть зафіксовані юридичні факти, які засвідчують виникнення, наявність, зміну і припинення правовідносин. У процесуальному праві (кримінальному, цивільному) документом є матеріальний об'єкт, на якому офіційна особа або громадянин зафіксували відомості про ті або інші обставини, що мають значення для справи (кримінальної або цивільної)» [7, с. 228-229].

Традиційно для виготовлення документів використовується папір і барвник, за допомогою яких відображається інформація, що визначає зміст і суть документу. Проте з розвитком електронно-обчислювальної техніки з'явилися електронні документи, які можуть зберігатися на матеріальних об'єктах. Але для того, щоб

сприйняти їх зміст, необхідно скористатися технікою, яка дозволяє перетворити відповідну інформацію в зорово сприйману, або наочну форму. Поява такого роду інформації (представленою в електронному вигляді) викликала необхідність виділення юридичних властивостей для використання її у банківській і біржовій діяльності, в торгівлі, та і в цілому у світовій економіці, а у зв'язку з цим і в діяльності правоохоронних органів при доведенні у кримінальних провадженнях.

Проте останнім часом, у зв'язку з науково-технічним прогресом і створенням нових засобів фіксації інформації, все більшого поширення набуває неписьмова документація, до якої відноситься аудіо- і відеозапис. З появою і розвитком електронно-обчислювальної техніки виник новий різновид документу – машинна документація. Таким чином, для віднесення предмета до документу не має значення матеріал, з якого він виготовлений (наприклад, папір або магнітофонна стрічка), спосіб його створення і яким умовним кодом виражено його зміст [8, с. 52-53].

З розвитком комп'ютерних та технічних інновацій сьогодні як ніколи матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні) відіграють значну роль в процесі доказування у кримінальному провадженні. Також визначне місце серед інших видів документів вони набувають у світлі подій, що відбуваються у нашій державі. Так, за допомогою камер спостережень на будівлях, тобто їх відеозаписів, фотозйомки та відеозаписів з мобільних пристроїв громадян та ін. органи розслідування мають змогу більш повно сприймати та відображати події, планувати та проводити необхідні та невідкладні процесуальні дії, що мають значення у кримінальному провадженні, але за умови їх отримання у визначеному процесуальному порядку – без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Розвиток, що прискорюється, з одного боку, і усе більш загрозливе суспільству, державі і людині стан злочинності, з іншого боку, до речі, що небезуспішно використовує сучасні досягнення науково-технічного прогресу (НТП), все наполегливіше ставлять на порядок денний питання про науково-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів у боротьбі з нею. Досягнення НТП завжди були і залишаються одним з основних джерел вдосконалення засобів доказування в кримінальному процесі, постійної модернізації наявних і розробки нових технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання в процесі доказування слідів кримінального правопорушення та інших доказів. На особливе місце в системі таких засобів нині претендують, і не без підстав, засоби аудіо- і відеозаписи, що дозволяють з «технічною» точністю і об'єктивністю фіксувати не лише окремі матеріальні

сліди кримінальних правопорушень, але і дії щодо їх виявлення і вилучення, а також практично увесь процес доказування.

На відміну від багатьох інших технічних засобів, що використовуються в кримінальному процесі, аудіо- і відеозаписи в рівній мірі успішно використовуються для фіксації як матеріальних, так і ідеальних слідів кримінального правопорушення. Відповідно, вони можуть застосовуватися при проведенні усіх слідчих дій, виступаючи, таким чином, в якості універсального засобу фіксації відомостей, що мають доказове значення. При цьому аудіо- і відеозапис має явні переваги, в порівнянні з усіма іншими засобами, включаючи опис в протоколі, використовуваними в цих цілях в кримінальному процесі, в усякому разі з точки зору достовірності і повноти, наочності і переконливості фіксації відповідних відомостей.

Використання аудіо- і відеозапису при розслідуванні кримінальних правопорушень сприяє не лише розширенню, але і стабілізації доказової бази у кримінальних провадженнях, що має принципово важливе значення в попередженні і подоланні протидії розслідуванню злочинів.

Ми погоджуємось з Т. Соколан, яка зазначає, що застосування відеоспостереження у громадських місцях дозволяє зафіксувати будь-які події. При цьому, на відміну від людини, яка сприймає інформацію суб'єктивно, відображення інформації у відеоматеріалах відбувається об'єктивно. Відеокамера фіксує і відтворює подію так, як та відбувалася. Тому засоби відеоспостереження все більше застосовуються як у правоохоронній, так і в приватній сферах. Здійснення відеозйомки в певному місці буде свідчити про те, що подія дійсно трапилася, а також підтверджувати чи спростовувати причетність певної особи до певної ситуації [9, с. 140].

Вважаємо за необхідне проаналізувати галузеве закріплення доказів та їх джерел в рамках питання, що розглядаємо.

Так, у ч. 2 ст. 99 КПК України закріплено, що до документів можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема, електронні). З чого робимо висновок: відеозапис розглядається як документ.

У статті 69 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) встановлено, що доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, які встановлюються судом на підставі пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових і речових доказів, висновків експертів. До речових доказів законодавець відносить, зокрема, магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, які мають значення для справи [10]. У статті 80 КАС України встановлено, що речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять

аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи [10]. Вбачаємо, що відеозапис віднесено до категорії речових доказів.

У статті 57 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) зазначено, що доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів [11]. Тобто ЦПК України серед речових доказів виділяє саме відеозапис, надаючи йому, можна сказати, особливе місце.

У статті 32 Господарського процесуального кодексу України (ГПК України) закріплено, що докази є фактичними даними, які встановлюються такими засобами: письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів; поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі. У деяких випадках на вимогу судді пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі, мають бути викладені письмово [12]. Незважаючи на те, що у ГПК України немає згадки про відеозапис, судова практика свідчить, що він приймається як доказ у справі. Підтвердженням цього є справа № 63/161-10, розглянута Харківським апеляційним господарським судом про порушення виключних майнових авторських прав. Як доказ у цій справі позивач, поміж іншим, надав на розгляд суду відеозапис, який було враховано суддею при винесенні остаточного рішення [13].

У статті 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП) встановлено, що доказами в справі про адміністративні правопорушення є будь-які фактичні дані, які встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, що притягується до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, які використовуються під час нагляду за виконанням правил, норм і стандартів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами [14]. Як бачимо, законодавець надає відеозапису статус окремого доказу, але лише в справах щодо забезпечення безпеки дорожнього руху.

Погоджуємось з думкою Т. Соколан, яка вказує, що, запроваджуючи подібне положення, законодавець тим самим виключає застосування відеозапису як доказу в інших справах. Тому вважаємо, що у ст. 251 КпАП не слід уточнювати категорію правопорушень, у яких відеозапис може бути доказом, що дозволить його вико-

ристовувати у всіх справах щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності [9, с. 141-142].

Підтримуємо думки тих науковців, які вважають необхідним надання відеозапису статусу окремого джерела доказів. Так, наприклад, Т. Сахнова вказує на те, що доказом є інформація, отримана у встановленому законом порядку, на основі якої суд з'ясує наявність чи відсутність обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Ця інформація може бути отримана з пояснень сторін та інших юридично зацікавлених осіб; письмових і предметних доказів; висновків експертів і роз'яснень фахівців, а також за допомогою аудіо-, відео- та комп'ютерної техніки, і не є доказом інформація, джерело якої невідоме [15].

Але деякі автори дотримуються протилежної точки зору, зазначаючи, що немає жодної необхідності відносити відеозапис до окремого джерела доказів. Так, С. Васильєв та Л. Ніколенко вказують, що аргументування погляду на відео-, аудіозаписи, фото- і кінодокументи як на самостійний засіб доказування не виглядає беззаперечним. Відео- і звукозаписи, матеріали фото- і кінозйомки дійсно, так, як і речові докази, зберігаються на предметах неживої природи. Проте письмові докази також зберігаються на предметах неживої природи – папері, дереві, а також на сучасних носіях інформації (дискетах, компакт-дискках, перфострічках і т. ін.) Автори дотримуються тієї точки зору, що відеозапис є документом, зосереджуючи увагу на тому, що він має загальні риси з електронними документами, оскільки: а) останні зафіксовані на матеріальному носії; б) доказове значення має зафіксована на них інформація; в) для їх відтворення в суді, як правило, потрібні спеціальні технічні засоби. Уявляється, що аудіо- і відеозаписи, матеріали фото- і кінозйомки можуть бути віднесені до письмових доказів на тій підставі, що доказове значення мають не фізичні властивості матеріальних носіїв, а зафіксовані на них за допомогою спеціальних знаків відчуття (звуки або зображення) [16, с. 113].

Погоджуємося із запереченнями Т. Соколан, яка не підтримує подібного погляду і зазначає, що електронний документ може бути в будь-який час роздрукований та відтворений на такому матеріальному об'єкті, як папір. Окрім цього, у створенні електронного документу завжди бере участь людина, яка надає цьому джерелу інформації певного суб'єктивізму, оскільки, описуючи ту чи іншу подію, пропускає всі обставини справи через свою свідомість. Здійснення відеозапису виключає участь людського чинника, оскільки фіксація події відбувається в автоматичному режимі. Як наслідок, інформація, отримана подібним чином, має об'єктивний характер.

Окрім цього, процес формування і дослідження відеозапису дещо відрізняється від процесу формування і дослідження традиційних письмових документів. Це джерело інформації не проходить такої стадії форму-

вання, як збереження одержаних відомостей у пам'яті автора документа. Сприйняття обставин особою, яка виготовила відеозапис, відрізняється від сприйняття обставин відеокамерою. Отже, такі документи можуть містити відомості про обставини справи, які «автор» у традиційному письмовому документі не в змозі зафіксувати, оскільки з суб'єктивних причин (наприклад, поганий зір або неуважність) не зміг би сприйняти факти дійсності [9, с. 144].

На нашу думку, цікавим є досвід зарубіжних країн у закріпленні даного питання. Наприклад, Цивільний процесуальний кодекс Російської Федерації (ЦПК РФ) містить окремі статті, які безпосередньо стосуються поведіння з такими доказами, як аудіо- і відеозаписи. Згідно зі статтею 77 ЦПК РФ особа, яка надає до суду аудіо- чи відеозапис на електронному або іншому носії інформації або клопочеться про їх витребування, повинна вказати, коли, ким і в яких умовах здійснювалася відеозйомка. Додатково стаття 78 ЦПК РФ установлює, що носії аудіо- і відеозаписів зберігаються у суді. Суд застосовує заходів для їх зберігання в незмінному стані. У виняткових випадках після вступу рішення суду в законну силу носії аудіо- і відеозаписів можуть бути повернені суду або організації, від яких вони були отримані. За клопотанням особи, яка бере участь у справі, їй можуть надаватися виготовлені за її рахунок копії записів. З приводу повернення носіїв аудіо- і відеозаписів суд виносить ухвалу, яка може бути оскаржена [17].

Аналізуючи чинний КПК України, можна зазначити, що належним суб'єктом, що має право на проведення процесуальних дій, може бути учасник процесу, який виконує певну кримінальну процесуальну функцію, має процесуально-правовий статус і є суб'єктом кримінальних процесуальних відносин у конкретному кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК сторона захисту, власне, не наділена правом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Як вказується у цій нормі, стороні захисту надана можливість лише ініціювати їх проведення. Постанова слідчого прокуратора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

П.М. Бірюкова зазначає, що у разі витребування певних речей чи інформації незрівнянно вищі шанси отримати необхідне має сторона обвинувачення, ніж сторона захисту. Адже у разі відмови сторона обвинувачення може скористатися своїм виключним правом проводити такі слідчі дії, як обшук та виїмка, і вилучати речі, вже не використовуючи інститут витребування, а відтак – вже не потребуючи згоди володільця запитуваного [18, с. 14].

Аналізуючи судову практику [19] та матеріали кримінальних проваджень (понад 25 проваджень підслідних ОВС), нами визначено те, що для отримання матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації слідчі у більшості випадків звертаються до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів.

Проведене нами анкетування надало нам можливість виокремити основні процесуальні дії, що спрямовані на отримання матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації:

1) шляхом застосування заходу забезпечення кримінального провадження – тимчасового доступу до речей та документів – 29, 5 %;

2) шляхом проведення слідчих (розшукових) дій – в даному випадку, проведення обшуку – 27, 1%;

3) шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій – 11, 8% – відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Із опитаних нами слідчих та прокурорів 31, 6% вказали, що для отримання відеозаписів, фотознімків ними провадиться огляд предмета, який під час слідчих дій добровільно надає особа, яка ним володіє.

Кожна з зазначених дій є складною за процесуальним порядком її проведення і заслуговує на увагу науковців та законодавців щодо удосконалення норм чинного законодавства. Доповнення, які можуть бути внесені при вивченні узагальнень судової практики, міжнародного досвіду, можуть суттєво вплинути на процесуальну форму, порядок проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, насамперед під час збору, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні. Більш детально способи збирання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні ми розглянемо нижче.

Висновки. Аналізуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що документи як джерела доказів у новому КПК України поділяються на види, одним з яких є матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні), який саме у кримінальному законодавстві не є дослідженим, що, безумовно, підкреслює його значимість та необхідність подальшого вдосконалення. У час стрімкого розвитку НТП виникає необхідність його застосування, що в практичній діяльності органів розслідування, прокуратури та суду відіграватиме значну доказову роль, а не тільки реалізацію засади гласності і відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами.

Список використаної літератури

1. Камышкин В.А. «Иные документы как «свободное» доказательство в уголовном процессе». Дис. ... канд. юрид. наук. Ижевск, 1998. – С. 37.
2. Жиленко А.А. Подлог документов. – СПб., 1900.
3. Полевой Н.С. О некоторых методических проблемах экспертного исследования документов. Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы. Вып. II. – М., 1969.
4. Sliwinski S. Procès Karny, zasadu odolne. Warszawa, 1948.
5. Кариеева Л.М., Лупинская П.А., Тыричев И.В. Советский уголовный процесс. : Издательство «Юридическая литература», 1980.
6. Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. – М., 2001.
7. Криминалистика. Учебник. Под ред. професс. А.Ф. Вольского и проф. В.П. Лаврова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008.
8. Андреев С.В.: Проблемы теории и практики криминалистического документоведения : дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск. 2001.
9. Соколан Т.С. Відеозапис як джерело доказів: нотатки до наукової дискусії. Адміністративне право і процес. – № 3(5). – 2013.
10. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
11. Цивільний процесуальний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, № 42. – Ст. 492.
12. Господарський процесуальний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
13. Справа № 63/161-10 Харківського апеляційного господарського суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12456762>.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1985. – № 51. – Ст. 1122.
15. Сахнова Т.В. Регламентация доказательств и доказывания в гражданском процессе / Т.В. Сахнова // Советское государство и право. – 1993. – № 7. – С. 52–60.
16. Васильев С.В. Доказування та докази у господарському процесі України : монографія / С.В. Васильев, Л.М. Ніколенко. – Харків : Еспада, 2004. – 192 с.
17. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=142923>.
18. Бірюкова П.М. Модель змагальності за проектом Кримінального процесуального кодексу (в порівнянні з іншими країнами світу) / Бірюкова П.М., Островська М.А. // Адвокат. – 2012. – № 4. – С. 12–16.
19. Узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до розділу II Кримінального процесуального кодексу, який набрав законної сили з 20.11.2012 року // <http://ksa.court.gov.ua/>.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, С.М. Блажиський, С.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.